

Srednja Zdravstvena šola Celje
Ipavčeva 10
3000 Celje

PRAZNIKI

Seminarska naloga

Celje, april 2007

Povzetek

Ogledali smo si na kratko nekaj praznikov, ki zaznamujejo čas od adventa do svetih treh kraljev. Nekateri nimajo več enakega pomena kot nekoč, drugim se je pomen povečal (denimo Miklavževemu in novem letu).

Ne glede na zdajšnjo vlogo, ki jo imajo posamezni dnevi, smo posvetili nekaj več pozornosti tistim, o katerih zapisi manj poročajo in o katerih manj vemo.

Kazalo vsebine

Povzetek.....	2
Kazalo slik.....	3
Kazalo preglednic.....	3
Kazalo grafikonov.....	3
Zgodovinski pregled praznikov.....	4
Prazniki od adventa do svetih treh kraljev.....	6
Advent.....	6
Koledovanje.....	8
Barbarino.....	9
Kako resno so ljudje jemali takšne vraže.....	10
Miklavževo.....	10
Kako naj si razložimo Miklavža brez parkljev.....	13
Lucijino.....	13
Čemu ravno na sveto Lucijo toliko temnih vraž in čaranja.....	16
Koline.....	16
Božič.....	17
Dnevi pred božičem.....	19
Sveti večer in božič.....	20
Novo leto.....	21
Štefanovo.....	22
Šentjanževo.....	22
Pametiva.....	23
Sveti trije kralji.....	24
Stvarno kazalo.....	27
Viri.....	27

Kazalo slik

Slika 1: Adventni venec.....	8
Slika 2: Sv. Barbara.....	10
Slika 3: Sv. Miklavž.....	13
Slika 4: Sv. Lucija.....	14
Slika 5: Prašiček.....	16
Slika 6: Božiček.....	18
Slika 7: Šampanjec.....	21
Slika 8: Sveti trije kralji.....	24

Kazalo preglednic

Preglednica 1: Datumi nekaterih praznikov.....	6
Preglednica 2: Nekatero značilnosti praznikov.....	6

Kazalo grafikonov

Grafikon 1: Ali je božič družinski praznik?.....	18
Grafikon 2: Kje največ Slovencev preživi novo leto?.....	22

Zgodovinski pregled praznikov

Vsi praznujemo, vsi se veselimo praznikov, pa o njih navadno malo vemo. Zavedamo se tudi, da naš »praznovalni zanos« niha - izjema so najbrž le osebni prazniki - kar je posledica družbenih in drugih dogajanj ter sprememb. Prazniki oziroma posebni dnevi v letu bi bili še bolj živi, če bi poznali njihovo zgodovino, se vživeli v verske, družbene in psihološke okoliščine ter ozadje, njihovo vsebino, pomen, razvoj in zahteve. Odnos do praznikov je v resnici zelo pomemben, kar kaže na našo povezavo z višjimi vsebinami, samimi seboj, soljudmi in družbo nasploh. Slovenski pregovor ne pravi brez vzroka: Če zapustiš praznike, zapustijo prazniki tebe.

Starodavni človek je izhajal iz predstav, da je kot duhovno bitje neločljivo povezan z naravo, kozmosom, bogom ali bogovi. Biti uglašen z naravo je pomenilo biti uglašen s seboj. Zato je bilo pomembno spremljati naravne procese, kot so denimo letni časi in z njimi povezano življenje rastlin, živali in podobno. Na razlago raznih procesov v naravi in življenju sploh so se najbolje spoznali posvečeni posamezniki s posebnim znanjem - svečeniki,

vrača, šamani, duhovniki. V povezovanje s kozmičnimi in naravnimi silami pa je bilo treba vplesti vse ljudstvo, ne le posvečene. To se je zgodilo na praznik, z obredom.

Pozni jesenski in zimski prazniki so nanizani okrog zimskega kresa (22. december), izraz kres pa pride od "kretati", od dejstva, da se sonce, ki je takrat najnižje, "obrne". Sčasoma se začne dvigati. Novembrsko-decembrski prazniki se zdijo na videz med seboj nepovezani, a to ni res. V resnici jih družijo številne povezave, ki se kažejo v podobni obliki ali vsebini in številnih skupnih značilnostih, sorodnostih ali celo enakostih. Najprej jih povezuje turobno in mrzlo obdobje poznega jesenskega in zimskega časa, ki doseže vrhunsko točko z zimskim obratom. Precej šeg, verovanj in vraž se kljub različnim prazničnim datumom oziroma različni "teži" posameznih praznikov ponavlja tudi zato tega, ker so se v zgodovini pojavljala različna merjenja časa, s tem pa nastanek in uporaba različnih koledarjev. Prav ti so povzročili spremembe v datumih, medtem ko so ljudske šege "ostale" tam, kjer so bile prej.

Leta 1582 (pri nas 1584) je papež Gregor XIII. popravil julijanski koledar in uvedel gregorijanskega, ki ga uporabljamo še danes. Takrat je s tem koledarjem 4. oktober preskočil na 15. oktober. Ena od posledic je bila ta, da se je lucijino, nekoč najkrajši dan v letu, premaknilo za 10 dni nazaj in pristalo na 13. decembru, s tem pa seveda tudi ustrezne šege in navade, ki so bile običajne za ta dan. Dodatni problem je povezan z dejstvom, da so nekoč Rimljani - kot številni drugi narodi - povsem pravilno praznovali novo leto, torej začetek novega naravnega cikla na pomlad, ob spomladanskem enakonočju. Kakor se je koledar spreminjal, se je končno tudi ustalil in postavil prvi januar na začetek novega leta, s tem pa so se številne pomladanske šege novega leta preselile na nov datum. Svoje je dodalo še krščanstvo, ki se je trudilo prekriati praznovanja starih časov in njihove poganske navade. Ajdovske praznike in njihova boštva je skušalo nadomestiti s krščanskimi svetniki in novimi vsebinami. Poslanstvo je krščanstvu uspelo, vendar so poganske prvine še vedno močno vtkane v posamezne praznike.

Prazniki od 1. novembra, še bolj pa od sv. Miklavža do svetih treh kraljev nastopajo v obdobju, ko je sonce najnižje, ko nastopi zima, in z njo strah, da bi sonce umrlo, da bi svetloba in toplota prešli, strah, da ne bo nikdar več pomladi, novega upanja, novega življenja. Danes se nam zdi vse to nekoliko čudno, nekoč pa so bili ljudje povsem odvisni od narave in njenih muh. December je čas mraza in teme, ki jo razsvetli šele "božična luč", kar je Cerkev spretno izkoristila.

V tej temi se vračajo na zemljo demoni, čarovnice, hudič in predniki ali njihovi duhovi. Ti demoni nastopajo v Miklavževem in ponekod tudi v Lucijinem spremstvu, pa v novoletnih povorkah starejših časov, medtem ko rajnike zasledimo denimo v Miklavževem spremstvu in otepovcih, to so bohinjske novoletne maškare, edine takšne pri nas, ki koledujejo po hišah na silvestrovo. Te šege še vedno živijo.

Ljudstvo pa se spominja tudi dvanajsterih demonskih noči med božičem in svetimi tremi kralji, ko se po nebu podi divja jaga in drugi demoni. Prehodni čas v najdaljših nočeh med starim in novim je namreč

najnevarnejši. Takrat je "nebo odprto", nadnaravne sile lahko skozi ta "vrata" nemoteno prihajajo na zemljo in počno kar koli. Vse to kaže na povezanost med močnimi prastarimi poganskimi in poznejšimi krščanskimi prvinami različnih verovanj. Za vse omenjeno obdobje so značilne tudi človeške in še posebej živalske maske, preganjanje zlih sil z ognjem, dimom in hrupom, čaščenje zelenja, hrupno veseljačenje, ki se izmenjuje s pobožnostjo in postom, pa spet obilna hrana in pijača, če le mogoče, alkoholna, obhodi kolednikov, ki voščijo za srečo, svetost ter čudežne lastnosti ognja (ta je povezan s soncem, zato kurjenje kresov ob tem času pomaga soncu vstati od mrtvih), vode in določenih rastlin, medsebojno obdarovanje, čaranje, vedeževanje, napovedovanje prihodnosti in še kaj.

Oglejmo si na kratko nekaj praznikov oziroma prazničnih datumov, ki zaznamujejo čas od barbarinega do svetih treh kraljev. Nekateri od teh praznikov nimajo več enakega pomena kot nekoč, drugim se je pomen povečal, denimo miklavževemu in novemu letu. Ne glede na zdajšnjo vlogo, ki jo imajo posamezni dnevi, bomo posvetili nekaj več pozornosti tistim, o katerih zapisi manj poročajo in o katerih manj vemo.

Prazniki	Datumi praznikov
Barbarino	4. december
Lucijino	13. december
Štefanovo	26. december
Šentjanževo	27. december

Preglednica 1: Datumi nekaterih praznikov

Prazniki	Značilnosti
Advent	Adventni venec, 4 svečke
Božič	Jelka, božiček, darila
Koline	Pojedina, svinja, zimski dnevi
Miklavževo	Sv. Miklavž, parklji
Novo leto	Šampanjec

Preglednica 2: Nekatere značilnosti praznikov

Prazniki od adventa do svetih treh kraljev

Advent

Čas pred božičem imenuje Cerkev advent, kar izvira iz latinske besede *adventus*, "prihod". Z adventom se začne t. i. cerkveno leto. Cerkev ga je uvedla kot čas duhovne priprave na božič, na praznik Kristusovega rojstva oziroma njegovega prihoda na ta svet. Nekoč se je začel s postom po martinovem, to je t. i. "jesenski pust", ko so se ljudje veselili dobre letine in slavili konec sezonskega dela. To je bilo nekakšno kmečko novo leto, ko so v tlačanskih časih oddajali tudi dajatve in sklepali pogodbe s posli in

hlapci. Adventni čas zdaj traja štiri tedne pred božičem in ima še posebej simboličen pomen. Spominjal naj bi na štiri tisočletja od Adama do Kristusa. Tako dolgo naj bi namreč po nekdanjem pojmovanju trajala doba od začetka človeškega rodu do Kristusovega rojstva. Cerkev je uvedla advent šele v 6. stoletju. Pravoslavna Cerkev, ki še vedno uporablja julijanski koledar, adventa ne pozna, zato pa od 8. stoletja naprej predpisuje predbožični post, ki traja šest tednov. Katoličani so se postili v adventu ob ponedeljkih, sredah in petkih. Po cerkvah vlada vijoličasta barva, ženitovanj naj ne bi bilo, še pred desetletji pa po vaseh niso trpeli fantovsega petja in ukanja.

V adventu, ki je imel sprva pet nedelj, ne le štirih, je veljalo spokorniško vzdušje. Nekoliko drugače kot danes, ne? Ponekod so pravili, da predstavlja advent štiri tisočletja čakanja od Evinega in Adamovega greha do Kristusovega prihoda. Zato so se v nekaterih krajih v tem času ob ponedeljkih, sredah in petkih postili, po vsej Sloveniji pa so bile v navadi jutranje maše, zornice, svitanice, svitnice, svitne, jutranjice... Dogajalo se je, da so bile cerkve ob adventnih jutrih polne kot ob nedeljah, doma je ostal samo »varuh«. Po nedeljskih mašah so otroci ponekod koledovali; če kolednikov ni bilo k hiši, so si domači obetali nesrečo in slabo letino.

Večeri so bili čas zunanje priprave na božič: dekleta so spletała vence in rože iz papirja, moški pa pripravljali material za jaslice. Temačni decembrski dnevi so bili polni skrivnostnih prikazni. Človeka so v temi pogosto spremljale drobne lučke, ki »niso hudobne, vendar mora biti človek z njimi prijazen.« Prekmurci so v njih videli zemljemerce, »džilere«, ki so krivično odmerjali in so se v tem času za pokoro vračali na svet. Po drugi strani pa bi lahko šlo tudi za duše nekrščenih otrok. Čas so napolnjevale tudi mnoga verovanja. Po enem bolj značilnih si mora dekle na prvo adventno nedeljo kupiti robec. Za ceno se ne sme pogajati in nihče je ne sme videti, ko ga kupuje. Ves advent ga mora skrivaj robiti in zadnji vbod dokončati pri polnočnici med povzdigovanjem. Če doma razgrne tak robec pod blazino in na njem zaspi, ji bo ponoči v sanjah njen prihodnji ženin z njim obrisal obraz...

Slika 1: Adventni venec

Poleg verskih opravil je advent čas zunanjih priprav na božični praznik. Posebej na Štajerskem, Dolenjskem in v Beli krajini so žene in dekleta delale ali še delajo t. i. "rože", to je umetno cvetje iz pisanega papirja, ki ga vežejo v vence in z njimi na božič oplešajo bogkov kot. Umetelno nabrane verige cvetja navesijo pod strop, tako da je ves v pisanih barvah. Od tod tudi ime zanj: paradiž, nebo, betlejan (betlehem). Pod strop so ponekod za božič obešali tudi drevesce (smrečico). Moški so v adventu ob večerih pripravljali jaslice.

Prve jaslice v zgodovini naj bi postavil sveti Frančišek Asiški v 13. stoletju. Pozneje so jih razvili Portugalci (1560), pri nas pa so jih najprej uvedli v Ljubljani jezuiti leta 1644, potem pa so se počasi širile v druga mesta in na podeželje.

Med prvo in drugo svetovno vojno, po socialističnem zatišju, v novih razmerah, pa ponovno, se je začela uveljavljati nova šega, ki jo poznajo sicer povsod po krščanski Evropi. Adventni venci ali venčki so se najprej pojavili po cerkvah, nato pa tudi po družinskih domovih. Zdaj jih ponujajo na trgu in v cvetličarnah, na trgu so jih v manjših količinah prodajali že prej. Adventni venci imajo navadno štiri rdeče sveče, prepleteni pa so z vijoličastimi trakovi. Zdaj uporabljajo tudi sveče in trakove drugih barv. Prva sveča se prižge na prvo adventno nedeljo, druga na drugo in tako naprej. Prižiganje sveč je opomin, da se je treba pripraviti na prihod Njega, ki je "luč" sveta. Advent pozna nekaj ljudskih vraž in ljudskih pregovorov. V tem obdobju nastopijo tudi nekateri prazniki oziroma praznični godovi t. i. adventnih svetnikov.

Koledovanje

Odkod koledovanje? Še iz starega Rima; tudi ime »koledniki« prihaja iz *Kalendae Januariae*, začetek januarja. Obiskovalci so prinašali srečo, zato

jim je veljalo obisk »plačati«. Po pokristjanjenju se je navada ohranila, le da so koledniki voščevali božjega blagoslova v prihodnjem letu. Ko so opravilo prevzeli otroci, so ga razširili na raznorazne svetnike, saj je bila to priložnost, da so prišli do kakega priboljška. Kot mnoge druge se je tudi ta navada spridila: med koledniki so bili pogosto brezdelneži in pijanci, skupine kolednikov pa so se nemalokrat tudi steple med seboj in oropale, zato so bili koledniki pogosto oboroženi z noži in drugim orožjem. Določena koledovanja so oblasti in Cerkev pogosto preganjali, da so preprečili izgrede.

Barbarino

Sveta Barbara, mučenka, je prva adventna svetnica. Rojena je bila v 3. stoletju v Nikomediji, današnjem Izmidu v Turčiji. Je zavetnica stolpov, rudarjev, raznih gradbenih poklicev, pa kmetov, kuharjev, mesarjev itn. Je zaščitnica deklet in ujetnikov. Pomaga umirajočim, ščiti pred vročico in neurjem in je priprošnjica v stiski.

"Barbara s stolpom, Katarina s kolesom, brez črva (to je zmaja) ni Marjete, to so tri dekleta svete." Tako se govori o svetih treh devicah; o Marjeti iz Antiohije, Katarini iz Aleksandrije in o Barbari, katere god praznujemo nazadnje. Od 14. stoletja je Barbara spadala med najbolj priljubljene in največkrat upodobljene svetniške like, v 15. stoletju pa so jo uvrstili med štirinajst priprošnjikov v stiski.

Sveta Barbara je privlačna zaradi slikovite legende: njen poganski oče, kralj Dioskura naj bi jo možil z nekim kraljevičem. Ker ni marala pogana za moža, jo je oče zaprl v stolp, kasneje pa ji odsekal glavo. Za kazen ga je takoj nato ubila strela.

Sv. Barbaro so posebej častili rudarji, ki ta dan niso delali, temveč so ji prižgali svečko, da bi jim pomagala, da ne bi umrli zasuti v rudniku. Eden glavnih vhodov v idrijski rudnik se je imenoval po njej, dokler ga po drugi svetovni vojni niso preimenovali v časom primernejše »Delo«. Kot priprošnjico zoper naglo, neprevideno smrt so jo častili tudi topničarji, zato ji je bila pred *pulferfabrko*, smodnišnico v Kamniku posvečena lepa kapelica, ki pa so jo po vojni dali podreti.

Po Štajerskem in Prekmurju so hodili od hiše do hiše »polaziči«, da so ob sv. Barbari zaželeli sreče v prihodnjem letu. S seboj so prinesli poleno, pokleknili nanj in želeli veliko *cūzekov* (žrebičkov), *jūcekov* (teličkov), *gudekov* (prašičkov), *žugic* (gosi)., »vsega v obilnosti in dosti kruha pa malo otrok«. Za voščilo so se jim domači oddolžili z jajci, sadjem ali celo manjšo pogačo, če je bila hiša premožnejša. Če niso dobili ničesar, pa so jim zaželeli »mnogo dece, malo kruha, plantavo kobilu in daleč k mlinu!« Kot drugih svetnikov se je tudi svete Barbare prijelo še marsikaj, kar ni bilo povezano z njenim življenjem. Ta dan ni bilo dobro, če je k hiši prva prišla ženska. Posebej so se jih otepali mlinarji, rekli so, da potem v mlinu ne bo držala nobena zagozda. Svete Barbare so se spomnile tudi šivilje: kot na mnoge druge dneve se tudi na ta dan ni smelo šivati, saj bi tako »zašile

kuram riti« in ne bi več nesle, pa še kače bi lahko prišle k hiši. Za dobro kokoši pa je veljalo sosedu izmakniti nekaj piče in je potrositi svojim kuram. Te bodo tedaj dobro nesle, sosedove pa nič. Pomagalo naj bi tudi, če so šli k sosеду po vodo ali pa če so kokoši – najboljše opolnoči – splašili. Skoraj povsod na Slovenskem na njen god niso šivale tudi gospodinje. V Prekmurju so menili, da sicer zašiješ kuram zadek ali pa bodo okoli hiše lazile kače. To so arhaični tabuji in kažejo na neko prastaro pozabljeno božanstvo. Sicer pa naš pregovor pravi: Ako je prvega dne (na Barbaro) v adventu mraz, trajal bo ves zimski čas.

Slika 2: Sv. Barbara

Kako resno so ljudje jemali takšne vraže

Vsaj v kasnejših časih je gotovo šlo le še za nagajanje: ženske so tem bolj tiščale v mlin in po zgodnjih obiskih, mlinarji pa so se jih za zabavo otepali. Prav tako si lahko mislimo, da so kradli pičo in plašili kokoši predvsem zato, da so dražili sosede.

Miklavževo

Miklavž je nekakšna prvotna podoba zimskega obdarovalca: ima škofovsko kapo in palico, belo brado in bele rokavice, meniški plašč, koš z darili in zlatimi, rdečimi ali srebrnimi šibami ter seveda spremstvo. Obdaruje dobre in kara poredne, bere iz (zlate) knjige. V novejšem času pa so mu otroci

tudi pisali in ga prosili za določena darila ali za pomoč. Veliko od tega so prevzeli Jezušček, božiček in dedek Mraz.

Sveti Miklavž igra pravzaprav dve zahtevni vlogi. V eni sebe, v drugi pa se je preoblikoval v eno od podob božička, pridobil nekaj svojih lastnosti, npr. škofovske barve, brado in sprva v Ameriki tudi ime. Ameriški božiček se imenuje namreč Santa (Claus, kar je skrajšano iz Nicolaus). V Ameriko je delno zašel s Holandci, velikimi častilci svetega Miklavža, delno pa so ga umetno ustvarili posamezniki, ki so mu sprva rekli kar Saint Nick, sveti Niko.

Pri nas pravimo miklavževemu tudi miklošovo in šentklavževo. Svetnik je na Koroškem in v Dravski dolini zavetnik splavarjev, v Savinjski dolini mlinarjev in žagarjev, v Ziljski dolini pa se mu priporočajo tudi drvarji. Vrsto svetnikov poznamo, okrog katerih se spletajo številne miklavževske legende, vendar se noben drug svetnik ni pri ljudstvu tako priljubil kot prav sveti Miklavž. Na Notranjskem pravijo celo, da so največji letni prazniki miklavževske, sveti dan (božič) in velika nedelja. Ni čudno, da so bili tudi zato že od nekdaj z miklavževanjem povezani znameniti miklavževi sejmi, posebno pa je slovel ljubljanski.

Svetega Miklavža so po različnih koncih Slovenije praznovali zelo različno. V mnogih krajih, denimo na vzhodu, jugu, pa tudi marsikje po Koroškem, so hodili le parklji. Miklavža ni bilo, pač pa so parklje imenovali »šmkvavži« (»Če ne boš priden, te bodo šmkvavži vzeli,« je lahko zagrozila mati). Kjer je bil, je včasih delil darove osebno, včasih so se pojavili čez noč, morda v posebej za to nastavljenih peharjih, ponekod pa so se odprla vrata in otroci so videli le roko, ki je v hišo vrgla pest orehov. V Vodicaх je Miklavža spremljala Miklavževa dekla – otroci so namreč včasih opazili roko, ki je, medtem ko so bili v hiši, položila orehe, jabolka ali kaj podobnega na zunanjo okensko polico. Ker je šlo za žensko roko, je bila to pač Miklavževa dekla, kdo drug bi mogel biti?

Kjer je Miklavž nastopal kot oseba, so ga v skladu z navadami kraja spremljale različne osebe. Ob njem so bili lahko angeli, morda z belo knjigo, iz katere je Miklavž bral, kaj je otrok dobrega ali porednega storil in kako ga velja kaznovati ali nagraditi. Pogosta spremljevalka je bila Pehtra, Šmarjeta ali Smrt, zraven pa lahko tudi sv. Mihael (Mihel), ki je z mečem krotil parklje, sv. Anton Puščavnik, ki je delil podobice in tobak za njuhanje (seveda ne otrokom!) in »župnik« ali »kaplan«. Miklavževi darovi so bili sprva skromni, suho sadje in orehi so bili vse, kar so si lahko privoščili. V mestih so se jim pridružile igrače in pojavili so se Miklavževi semnji. »Novice« pišejo o ljubljanskem že leta 1859, torej današnje stojnice vendarle niso le sodoben komercialni izum.

Tako kot Miklavž, ki je že tedne pred praznikom pekel piškote ob vsaki rdeči večerni zarji, so se na svoje delo pripravljali tudi parklji. V Pliberku so bili čez leto zaprti v zvoniku (najbrž so tako rekli tudi zato, da otroci ne bi lezli vanj), nekaj časa pred Miklavžem pa je eden od njih lahko šel v gozd, da je spletel koš za poredne otroke. Res, res, marsikateri odrasel, ki je šel v teh dneh v gozd, je vedel otrokom povedati, da je na štoru videl sedeti parklja, ki je pletel koš. Parkljev koš je bil brez dna in otroka bi postavili vanj z nogami navzgor, glava pa bi mu opletala skozi luknjo v dnu. Poseben direndaj je bil v vasi, kjer so parklji lovili dekleta, jim nagajali in jih mazali s sajami, ta pa so se njihove pozornosti vreščaje otepala (čeprav je

bila marsikateri bržkone ljuba, posebej, če ji je bil parkelj od kje znan in ji je bil všeč). Pehtra, v žensko preoblečen moški, pa je dekleta zabavala s šaljivimi prerokbami z dlani. Dogajanje tega večera je bilo torej prvovrsten družabni dogodek.

Ljudje so se nad parklji, posebej takimi, ki so strašili otroke, pogosto jezili. V »Novicah« so ljudem priporočali, naj jih spodijo z burkljami, v »Vedežu« pa so vedeli povedati celo, da se je kak otrok parklja tako ustrašil, da je »še vse življenje božjasten bil«. Beljaški župnik je poskusil parklje prepovedati, vendar so mu ti zagrozili, da ga bodo pretepli, tako da je moral popustiti. Da, včasih so se parkljev bali celo župniki – ne pa tako kot ti naši današnji, ki niti v parklje več prave vere nimajo.

Ko beremo o starih navadah tega večera in celo, ko se spominjamo, kako smo Miklavža v otroških letih doživljali sami, si ne moremo kaj, da ne bi zavzdihnilo nad tem, česa vsega so naše otroke oropali dobička željni trgovci. Da, povojna oblast, ki je skupaj z vsem katoliškim preganjala tudi Miklavža, ga ni mogla zatreti, »najboljši sosedje« pa so ga uničili v par letih. Tako čez noč, kot se je praznik poneumil, ga seveda ne bo mogoče »spametovati«, vsak poznonovembrski obisk prodajalne z igračami, ki se mu odrečemo, pa je lahko droben korak na boljše.

Okoli Laškega pravijo, da je Miklavž "črez vode pa črez hoste. Zato ni dobro, na toti dan v hosti delati". Na ta dan tudi mlinarji niso delali, sicer bi bila nesreča. Kdor je v Prekmurju na mikloševo delal, mu je veter streho polomil, še posebno nevarno je bilo, če bi ženske predle. Preja je bila prepovedana tudi na Štajerskem. V Slovenskih goricah ženska na mikloševo ne sme nikamor od hrama; kamor pride, tam vse leto zagozde ne držijo, ne v motikah ne v sekirah, sploh nikjer. Če je bilo na predvečer sv. Miklavža v Mengšu in okolici videti rdečo večerno zarjo, so matere otrokom govorile, da Miklavž piškote peče. V Bohinjski Bistrici pa so pravili, da peče pogače. Če je na miklavževo mrzlo, pravijo, da bo huda zima.

Slika 3: Sv. Miklavž

Kako naj si razložimo Miklavža brez parkljev

Kako naj si razložimo Miklavža brez parkljev? Preprosto: parklji so starejši od Miklavža! Parklji so predkrščanski demoni in duše prednikov, ki so se v teh temnih dnevih vračali na ta svet. V demone našemljeni ljudje imajo po vsej Evropi lahko dve vlogi – demone lahko predstavljajo ali pa jih plašijo. Predvsem plašenju demonov je bil namenjen tudi hrup, ki so ga zganjali; še bolj tipičen je hrup za kurente, ki so, v nekem smislu, sorodniki parkljev. In, končno, tudi namen cerkvenih zvonov je, da plašijo hudiča.

Cerkev je demone pokristjanila v hudiče in jim pridala dobrega svetnika, Miklavža, ki jih kroti, pridnim otrokom pa vzgojno deli darove. Zanimiv je tudi izvor palice, ki jo dandanes dobijo poredni otroci. Palica je čarobni simbol, ki predstavlja življenje in plodnost, torej kot darilo, ki predstavlja lepo željo in ne graje.

Lucijino

Lucija se je rodila okrog leta 286 v Sirakuzah na Siciliji in bila tam leta 304 v t. i. Lucijinih katakombah tudi pokopana. O mučenici se je spletla cela vrsta legend; ena poznejših pripoveduje snubcu, ki se zaljubil v njene lepe oči. Svetnica si jih je izdrla in mu jih poslala, saj se je zaobljubila Bogu. No, angel ji je prinesel nove. To zgodbo je poznal že Dante. Po izročilu je sveta Lucija zaveznica vida.

Pri nas se je divja jaga dvanajsterih noči zgostila v močno spremenjene obhode Lucij in Pehter, ki so nosile bele obleke, obraz pa so imele zastrt s

kopreno. V času, ko se na svet "vračajo" rajniki, sta v Prekmurju hodili na okrog dve Lūciji (Liciji) in obiskovali otroke. Ena je v šegi, ki še živi, bela, druga, njena strežnica, pa črna. Bela ima na krožniku par svinjskih oči in nož. Tu prazniku rečejo licijne. Ponekod so Lucijo spremljali parkeljni, tako kot na praznik svetega Miklavža. Luciji so na Štajerskem rekli tudi drugi Miklavž. Na ta dan so vedeževali, napovedovali vreme in čarali. Z njo je povezan tudi obredni kruh "lucijščak". Na njen god včasih nekateri obrtniki niso delali, pa tudi nekaterih domačih opravil niso opravljali. Sveta Lucija je bila rimska mučenka iz konca 4. stoletja. Po prvotni legendi je bila že zgodaj kristjanka in se je morala otepati poganskega snubca. Ker ga ni hotela, jo je zatožil pri oblastnikih, ki so jo zaradi vere mučili in ubili. Kasneje so legendi dodali še oči: snubec naj bi se bil zaljubil vanje, zato si jih je izdrla in mu jih poslala.

Slika 4: Sv. Lucija

S sveto Lucijo je povezanih veliko vraž. Ponekod hodi Lucija naokrog in straši otroke, v rokah ima velik krožnik, na katerem je nož in par oči (ki so v resnici svinjske). Otroke sili moliti in če so pridni, dobijo od nje, tako kot od Miklavža, kako skromno darilo. Včasih jo spremlja strežnica, ponekod pa celo kar parklji.

Podobno kot ob sveti Barbari, mora ta dan k hiši prvi priti moški. To prinese blagoslov in prišlek dobi kruha (spomnite se, kaj smo povedali o koledovanju!). Če pride prva ženska, pa ji Prekmurci zagrozijo, da bo dobila škap na glavo. Tudi s šivanjem je prepovedano žaliti sv. Lucijo; predrzna šivilja ali čevljar bi imela težave z očmi. Pa še kuram bi zašila riti in ne bi več nesle, čisto tako kot na Barbaro.

Kot na mnoge druge dni ima dekleta tudi na sveto Lucijo priložnost, da izve, kateri fant ji je usojen. Ta dan si pri tem pomaga z zvezdo s trinajstimi roglji, na vsakega napiše po eno ime, le enega pusti praznega. Ponoči jo ima pod blazino, se dvanajstkrat zbudi in vsakič v temi odtrga po en roglj. Če ji uspe, bo ime na roglju, ki ostane, pravo. Če ji ostane ravno prazni roglj, pa se vsaj še eno leto ne bo poročila.

Da bi bili v naslednjem letu varni pred čarovnicami, na ta dan nataknejo na žico česen in to obesijo nad hišnimi vrati. Tako bo vse leto veliko jajc in perutnine. Nad vrata hleva pa velja natakiniti srp, da čarovnice živini ne bodo mogle odvzeti teka.

Po vsej Sloveniji so bile v navadi pručke za odkrivanje čarovnic. Ponekod jih je bilo treba začeti delati na sveto Lucijo, drugod že na Barbaro. Ponekod so jih delali iz različnih ženskih lesov (breza, leska, bukev, smreka), drugod iz moških (kostanj, hrast...). Povsod pa je veljalo, da je bilo pručko potrebno izdelovati skrivaj in o tem nikomur govoriti. Ob polnočnici je bilo treba med povzdigovanjem stopiti nanjo in čarovnice si prepoznal po tem, da so bile obrnjene nazaj, saj niso mogle gledati privzdignjene hostije. Ker so te opazile, si moral seveda hitro pobegniti – ponekod je zadostovalo, da si šel pod napušč bližnje hiše, drugod si moral teči tri potoke daleč. Marsikje tudi nisi smel nikomur povedati, koga si videl, saj bi te čarovnice poiskale in zmlele v prah. O izvoru šege ne vemo veliko, lahko pa si predstavljamo, kako je izgledala v praksi; če se je govorilo, da nekdo izdeluje pručko, so radovednice (in radovedneži) med polnočnico škilile nazaj – torej so bile seveda čarovnice. Zbadanj in namigovanj potlej ni bilo konca – pručka pa je pri hiši tako ali tako vedno prišla prav.

Lucija pa je vendarle tudi praznik luči, ostanek rimskega praznika nepremagljivega sonca, ki je ta dan spet začelo dobivati moč in premagovati temo. Odtod tudi Lucijino žito, ki ga marsikje tudi po mestih poznajo še danes: žitne bilke posejemo na Lucijo in do božiča že kar lepo zaživijo, v njih pa lahko vidimo marsikaj – od čaranja, od simbola pomladi in življenja, ki se začenja vračati v rastlinje, pa do očem prijetnega okrasa za k jaslicam.

Pri nas je na ta dan veljala prepoved šivanja. Ženska, ki na Lucijino šiva, bi svetnici spet iztaknila oči in jo z vsakim vbodljajem zbodla ali pa sama oslepela. Poznejši čas je to kaznen omilil. Gospodinja, ki na Lucijino šiva, zašije kuram zadek, da ne nosijo več jajc. Sicer pa bo pri hiši dosti jajc in perutnine, če v Prekmurju na svetničin god pritrdiš na žico česen in pribiješ na prag. Tam so pred hlevska vrata in pred vrata svinjaka tudi polagali srp, da bi čarovnice živini ne odvzele teka. Velja tudi, da tisti, ki si začne pred svitom delati stolec, delo pa nadaljuje vsa jutra do božiča ter nato na njem sedi ali kleči med polnočnico, vidi v cerkvi vse coprnice. Po vsej Sloveniji je znana vera, da povedo dvanajsteri dnevi od sv. Lucije do božiča vreme dvanajstih mesecev prihodnjega leta. Vreme prvega dne naznanja vreme v januarju in tako naprej.

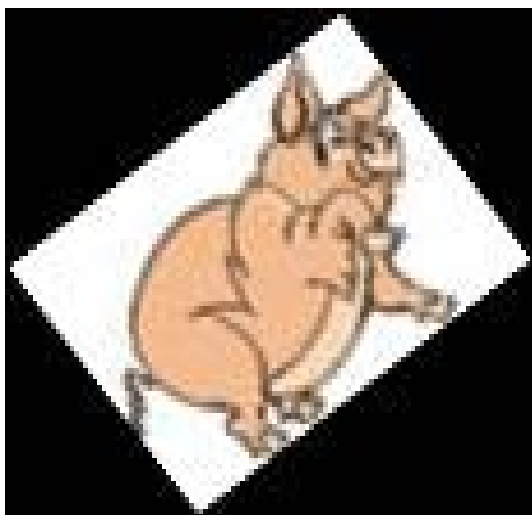
Čemu ravno na sveto Lucijo toliko temnih vraž in čaranja

Cerkev njen praznik obhaja 13. decembra; po starem Julijanskem koledarju (pred letom 1582) je bilo to na današnji 22. december, najkrajši dan v letu. Razumljivo je, da so bile ravno s tem dnevom povezana mnoga poganska verovanja. Dodatno je pomagala še krvava legenda o svetničinem življenju. V šegah se je svetla krščanska svetnica (ime Lucija prihaja iz latinskega *lux*, luč, odtod tudi slovenska različica Lučka) pomešala z vseevropsko temno pojavo teh dni, Sredozimko. Ime Sredozimka seveda nima ničesar s »Sredozemljem«, temveč s *sredo zime*, ko so dnevi najkrajši, noči najdaljše in svet podzemlja je odprt, *mundus patet*.

Koline

Čeprav nimajo koline nič opraviti s kakšnim posebnim dnevom v koledarju - razen tega, da so vezane na jesenski in zimski čas, torej tudi december - pa so nekdanj veljale za največji ljudski praznik. Ta ima veliko imen: praznik kolin, koljereja, furež (Štajerska), domači prazniki, praščina (oboje v Beli krajini), praščinja in še kaj.

Praznik kolin naznanja že od davnih časov prve zimske dneve. Včasih so klali tudi perutnino in govedo. Od nekdanjih kolin je pri nas ostalo v glavnem le še klanje prašičev. V času zimskih duhov so prihajali h kolinam tudi predniki in zahtevali svoj delež.

Slika 5: Prašiček

Koline so vesel praznik. Včasih so si le takrat privoščili večje količine mesa. Koline, krvavice in prtene klobase so jedli potem več tednov, čeprav se je dogajalo, da so domači, sosedje in sorodniki pojedli kar celega prašiča naenkrat in zaužili toliko hrane, od potic do vina, do so v eni noči zajedli več, kakor je bil vreden ves prašič. Navadno je klal hišni gospodar, ponekod pa je vlogo glavnega mesarja prevzel tujec, kar je navidezno postavilo na glavo družbeno strukturo, red, in sporočalo, da se skupnost

zaveda obrednosti dogodka, ko se za nekaj časa spremenijo družbeni odnosi. Klali so tudi sosede in neizučeni mesarji, danes počno to večinoma poklicne osebe. Koline zahtevajo dosti priprav, zato takrat tudi otrokom ni bilotreba v šolo.

V zvezi s kolinami je bila ponekod tudi zabava. Na Štajerskem so mesarjem kradli sicer preštete klobase, šli pa so se tudi razne družabne igre, denimo rihtarja biti. Po vsej Evropi je navada, da kolinarje zvečer obišejo koledniki. Ti so bili največkrat našemljeni. Trkali so na okno in peli: Sez'te na polico, dajte klobasico! Našemljeni so predstavljali, kot vemo, duhove rajnikov še od časov, ko so bile koline mnogo večji praznik. Klobase so bile žrtvena jed za pomiritev demonov in želja po tem, da bi varovali domačijo.

Nož "zabodnjak" je moral biti namazan s česnom, ker je tako prašič manj cvilil oziroma naj bi bil nož tako "bolj strupen" in je žival prej poginila. Na Gorenjskem so takoj po zakolu vrgli okrvavljeni nož čez streho, češ da bo prihodnja svinja vsaj tako velika, kot je bila zaklana. Da sosedu svinja ne bi izkravela do konca, je zloben sosed obrnil žep narobe in ga držal za vogal. Če svinja pri zakolu ni izkravela, je tisto leto nekdo umrl, gospodinja ali mesar. Ko je mesar v Filovcih napravil prvi rez pri svinji vzdolž hrbta, so vsi navzoči otroci morali "zejvati". Bolj ko so imeli odprta usta, debelejša naj bi bila slanina. Kadar so zaklali čoko, plemensko svinjo, so na njeno mesto vrgli v svinjak porezane seske, del repa in rilca, da bi v tem hlevu bilo še mnogo mladih pujskov. V okolici Hoč pravijo, da če ješ svinjske možgane, ne smeš na drevo, ker sicer padeš z njega. Kuhan svinjski rep so morala jesti dekleta, da bi jim zrastle dolgi lasje. V Prekmurju pa so po zakolu svinjo osmodili, vzeli prgišče slame in jo vrgli nazaj v svinjak, da nihče ne bi odnesel sreče iz svinjaka.

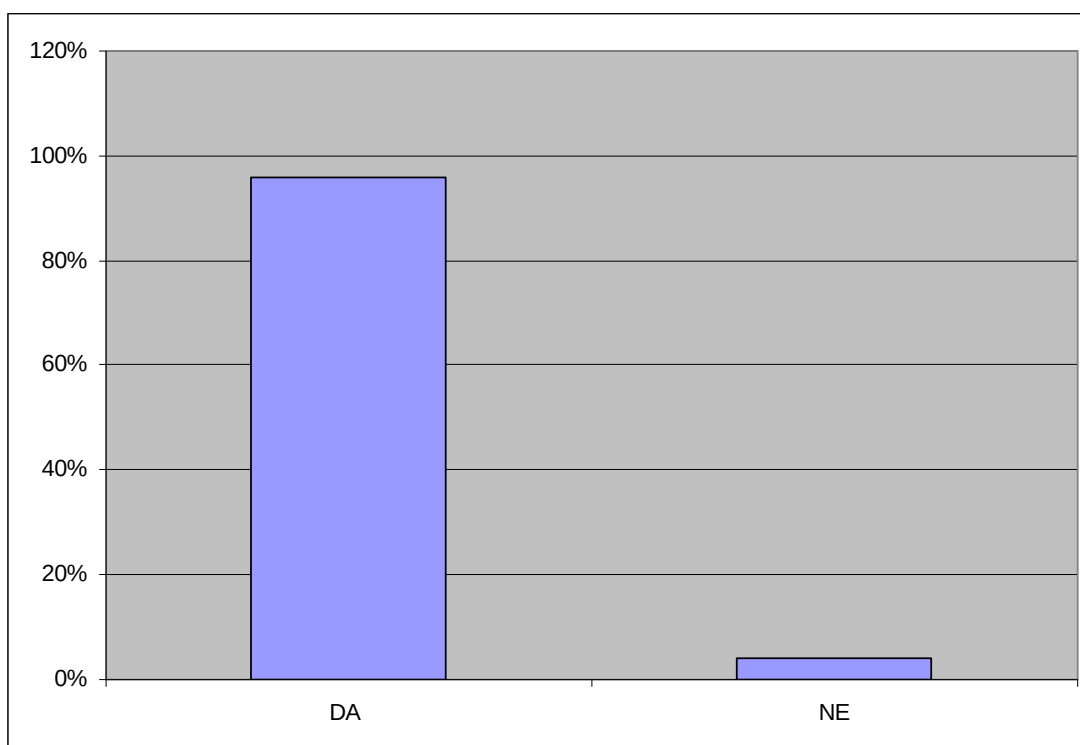
Božič

Božič je med ljudmi gotovo najbolj priljubljen praznik, pa naj gre za tiste, ki verujejo v Jezusa Kristusa, ki naj bi bil rojen na ta dan, ali ga praznujejo le kot tradicionalni ali zgolj družinski praznik. V stoletjih je privzel celo paletu najrazličnejših kulturnih prvin in z njimi šeg, navad ter verovanj; mnoga so predkrščanskega izvora. Za Kristusovo rojstvo so se začeli ljudje zanimati šele v 2. stoletju. Zahod je božič uvedel v 3. stoletju, kjer je božič prvič omenjen v Rimu leta 336, Vzhod pa šele v 4. stoletju. Takrat se je kot datum praznovanja ustalil 25. december, da bi tako prikril poganski praznik "nepremaganega sonca", a se je kljub temu še nekajkrat spremenil. Ta datum je že leta 221 v neki kroniki ponudil učenjak in pesnik Julius Africanus, vendar je treba zapisati, da so po raznih preračunavanjih starih koledarjev za Jezusovo rojstvo določali tudi naslednje datume: 28. 3., 2. 4., 19. 4. in 20. 5. Tako so za časa Klemena Aleksandrijskega božič praznovali 20. maja. Bogoslužno leto se zaradi dveh največjih krščanskih praznikov deli v dve obdobji: božično, ki traja od prve adventne nedelje do praznika Jezusovega krsta, in velikonočno, ki poteka od prve postne nedelje od praznika Svete trojice.

Slika 6: Božiček

Naredile sva analizo ankete ali je po vašem mnenju božič družinski praznik. Ugotovili sva da največ ljudi meni, da je božič čas ko naj bi bila zbrana vsa družina.

Grafikon 1: Ali je božič družinski praznik?

Dnevi pred božičem

V obdobju protireformacije je katoliška Cerkev poudarjala čaščenje Marije. Tudi nošenje Marije je najbrž pobožnost iz tega časa. Najprej so ga vpeljali po Španiji, danes pa ga poznajo po vsej Evropi, po zaslugi španski misijonarjev pa tudi v Latinski Ameriki. Že pred komunistično oblastjo je navado v janzenističnih reformah poskušal zatreti Jožef II.

V vsaki vasi so imeli po en, ponekod celo dva Marijina kipa, ki sta devet dni pred božičem vsak večer romala v drugo hišo po vnaprej dogovorjenem vrstnem redu. Ker je pobožnost spominjala na Marijino in Jožefovo iskanje prenočišča v Betlehemu, je predajo lahko spremljal dvogovor, v katerem so ti, ki so prinesli Marijo, prosili za prenočišče zanj, domači pa so jih odganjali. Dogodek je spremljala molitev in petje Marijinih pesmi; ti, pri katerih je kip prenočeval, so noč praviloma prebedeli v molitvi, naslednji dan pa je bil praznik, ko niso ničesar delali.

Ko so po hišah še kuhali v odprtih ognjiščih, črnih kuhinjah, so pred svetim večerom marsikje privlekli v hišo večji čok, panj, na katerem so kuhali, če je bil le dovolj velik, vse do svetih treh kraljev. Druga različica je hlod, s katerim so kurili tako, da so ga sproti porivali v peč, kolikor je pogorel. Ponekod so ga privlekli z voli, po možnosti belimi; drugje je veljalo, da ga smejo vleči ljudje, vendar se ga pri tem ne smejo dotakniti z rokami – večji ko je bil panj, več spretnosti je bilo potrebne za to.

Božično drevesce je skozi zgodovino stalno spreminjalo svojo obliko. Prvotna slovenska navada je bilo drevo obesiti, v nekaterih krajih prav, v drugih narobe. Obešeno je bilo v bohkovem kotu, pred hišo, za plotom, na gnoju, na dvorišču ali nad vodnjakom, okrasili pa so ga z jabolki ali pozlačenimi ali posrebrenimi orehi ali lešniki, ali pa so ga pustili kar neokrašenega. V podobni obliki so bili znana po vsej Evropi, dokler jih ni v osemnajstem stoletju izrinila nemška protestantska različica stoječih dreves, okrašenih s svečicami. Povojna oblast je skupaj z božičem prepovedala tudi božična drevesca in uvedla novoletne jelke, ki se jih je smelo (vsaj javno!) postavljati šele na dan po božiču. V svobodi pa smo se našli tuje navade, ki veleva čim bolj kičasto okrašena drevesca postaviti po javnih mestih že čimprej po svetem Martinu...

Korenine postavljanja jaslic so iz začetka dvanajstega stoletja, ko so učitelji pobožnega premišljevanja ljudi nagovarjali, naj si čim bolj živo predstavljajo votlino Kristusovega rojstva. Med tistimi, ki so jih jemali zelo dobesedno, je bil, denimo, sv. Frančišek, ki je velel v votlini sredi gozda postaviti oltar, zraven pa s slamo napolnjene jasli in živega vola. Prve jaslice, kot jih poznamo danes, so postavili jezuiti leta 1560 v svojem kolegiju na Portugalskem, prve jaslice v Sloveniji pa jezuiti pri Sv. Jakobu v Ljubljani.

Figurice v slovenskih kmečkih jaslicah so bile lesene, glinaste ali kar papirnate. O nekaterih vaseh poročajo, da so pred božičem vsi vaščani postali kiparji ali rezbarji. V začetku dvajsetega stoletja je veselje nad takšnim delom nenadoma zamrlo in izdelavo figur je prevzela industrija, sprva s cenenimi natiskanimi figurami, kasneje s (prav tako ceneni)

plastičnimi odlitki. Zanimivo je, da je povojna oblast tej navadi za spremembo storila uslugo: ker figur po vojni seveda ni bilo mogoče več kupiti v trgovinah, se je izdelava lastnih figuric ponovno razcvetela. Dandanes tovrstne stiske sicer ni več, vseeno pa vedno pogosteje naletimo na ročno izdelane jaslice. In prav je tako – čemu bi nas industrija z izdelavo figuric ali kar celotnih, že postavljenih jaslic v kosu prikrajšala ravno za najlepši del priprave na božič?

Sveti večer in božič

Še danes imamo navado na vse tri svete večer – pred božičem, na Silvestrovo in pred sv. tremi kralji – kaditi po hiši in ponekod tudi okrog nje. Za kajenje so včasih uporabljali staro ponev, dandanes pa pogosto vidimo na žice obešen pokrov starega avtomobilskega kolesa. Kajenje je obvezno spremljala molitev vseh treh delov rožnega venca, ki se je nadaljevala v hiši. Sicer pa je tudi kajenje navada, ki ni krščanska, temveč so v tem času leta okrog hiš kadili in kropili že stari Rimljani in Grki. Čez dan je veljal »veseli post«. Za skromno večerjo so jedli natančno določeno jed, a v vsakem kraju drugo; na Štajerskem krapc«, na Jezerskem močnik, v Polju mrzlo kuhano sadje... Tako je moralo biti, saj tudi »Jožef in Marija nista nič gorkega užila.«

Ker je na ta dan ugledala svet Luč sveta, je morala na mizi, v jaslicah ali pred njimi ves večer goreti luč. Sveče smo zamenjali z električnimi žarnicami, v zadnjem desetletju pa smo lepo navado prek skavtov obudili v obliki betlehemske sveče.

Ta večer so nebesa odprta, torej se ni čuditi občasnim čudežem. Tako kot na kresno noč je ta večer mogoče razumeti živalsko govorico, če imaš za škornji kaj praprotnega semena. Točno opolnoči po potokih ne teče voda, temveč vino (kako zanimivo je ljudska vera prepletla praznični večer božiča in čudež v Kani Galilejski; če kdaj, mar ne bo voda postajala vino na božič opolnoči?!). Kdor prvi priteče od polnočnice domov, bo vse leto zdrav. Nekaj že bo na tem: kdor je šel na polnočnico star in betežen, si zdravja v novem letu pač ni mogel obetati, za razliko od onega, ki je zmogel vso pot domov preteči...

Da na sveti večer ne bi bili lačni, so berači po hišah dobili kako klobaso. Na ta večer boš videl prihodnost, če greš trikrat okrog hiše in nato pogledaš skozi srednje okno v hišo; nekdo je tako videl sebe na parih in v naslednjem letu, pravijo, tudi res ležal na njih. Sicer pa je mogoče izvedeti, kdo bo v naslednjem letu umrl, tako da stopiš na pokopališče pod križ in se razgledaš naokrog. Še veliko drugih znamenj je, ki napovedujejo smrt; če, denimo, zagledaš svojo senco brez glave, naslednjega božiča gotovo ne boš več dočakal na tem svetu. Druga slaba znamenja so, če padeš na poti k polnočnici ali od nje, ali pa če ti na ta večer ugasne plamen sveče.

Na sveti večer je mogoče tudi čarati: kdor na ta večer brusi koso na vogalu hiše ali pod kozolcem, bo za naslednje leto ubranil piščance vranam.

Polnočnica je bila svojčas živahnejša kot danes, organist je znal na orgle urediti tudi kako polko ali marš, tako da je bilo ljudstvo veselo in razigrano. Fantje – včasih pa kar vsi verniki! – so prišli k maši s piščalkami iz lesa in med orgljanjem in petjem žvižgali, da je šlo skozi ušesa.

Sposobnejši organisti so za ta praznik zložili »ta novo«, novo pesem, ki so jo zapeli pri darovanju. Med darovanjem, ofrom, so prepeli vse božične pesmi, ki so jih znali. Razigranost polnočnic so na začetku dvajsetega stoletja pokončale cecilijanske reforme cerkvenega petja, še dandanes pa petje ob polnočnicah marsikje prevzemajo cerkveni zbori, ki v slovesni maši vidijo priložnost za velik nastop, poln umetne cerkvene glasbe, namesto da bi pustili ljudstvu, da se napoje vsaj tistih starih slovenskih cerkvenih pesmi, ki jih še zna. Tako bo tudi ta del narodne kulture utonil v pozabo – tokrat, žal, po krivdi Cerkve...

Za božič je bila navada, da so krstni botri svojim krščencem dali majhne božične kruhke ali potičke. Posebej na Koroškem so pri nekaterih bogatejših hišah morali za to priložnost napeči kar precej peciva.

Novo leto

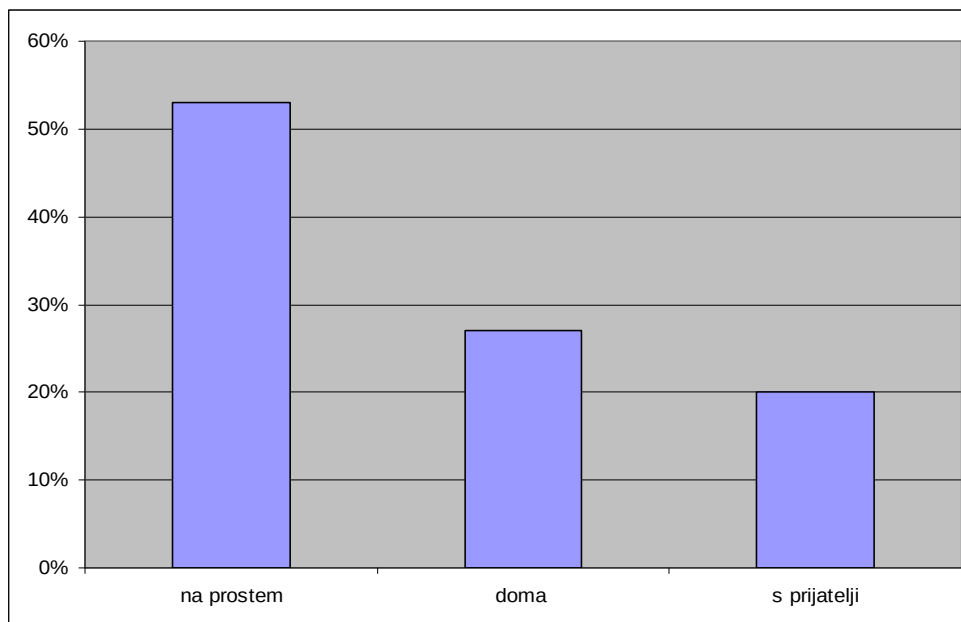
Dies natalis Solis invicti, "dan nepremaganega sončnega boga", povezan tudi z Mitrovim kultom, so, kot vemo, Rimljani praznovali 25. decembra, okoli zimskega solsticija. Ta datum so upoštevali tudi Kelti, Germani, Slovani in druga indoevropska ljudstva, ki so menila, da so se takrat rodili njihovi pomembni bogovi. Svarog, slovanski bog sonca in svetlobe, je imel sina Svarožiča, ki predstavlja solsticijsko mlado sonce, ki bo spet zraslo. Od te zveze je s pokristjanjevanjem iz krščanskega Boga nastal božič, mali bog. Tako, kot rečeno, Cerkvi ni bilo težko prekriti Svarožiča z božičem, ta dan pa je bil zaradi starega vpliva tudi prvi novoletni dan. Še prej je bilo novo leto, kar je zelo logično, večinoma okoli spomladanskega enakonočja. Cerkev je upala, da bo z uvedbo božiča pregnala razbrzdane poganske obhode grško-rimskih saturnalij in januarskih kalend, pa ji to ni uspelo. Del rimskega solsticijskega norenja se je v raznih oblikah ohranil skozi ves december in se šele pozneje zgostil ob novoletnem prazniku, ki še danes ohranja spomin na rimske šege. Vendar je 1. januar za novoletni dan določil tudi za kristjane papež Inocenc XII. šele leta 1691.

Za novo leto ponavadi nazdravimo z šampanjcem.

Slika 7: Šampanjec

Analizirale smo tudi anketo, kje Slovenci preživljajo novo leto. Po raziskavi smo ugotovile, da največ Slovencev novo leto preživi na prostem.

Grafikon 2: Kje največ Slovencev preživi novo leto?

Štefanovo

Na slovenski državni praznik, dan samostojnosti, goduje sveti Štefan, mučenec. Tudi on je bil rojen okoli Kristusovega rojstva, mogoče v Jeruzalemu, kjer naj bi okrog leta 40 tudi umrl. Štefan je zavetnik konj, konjarjev in kočijažev, pa zidarjev, krojačev, kamnosekov, tkalcev, tesarjev, sodarjev, kletarjev. Pomagal naj bi zoper glavobol, zastajanje kamnov, zbadanje in obsedenost. Cerkev je Štefana postavila v čas, ko je nekoč praznovalo neko božanstvo, ki je indoevropskim ljudstvom varovalo konje in živino. "Pokristjanil" je pogansko praznovanje, pri katerem je bilo glavno opravilo žrtvovanje konj. Na Slovenskem je vanj priletelo "krvavo stegno", nekdanja poganska žrtev.

V starem Rimu so na ta dan »blagoslavljali« konje in navado je povzela Cerkev. Ljudstvo zato ve povedati, je bil sveti Štefan Herodov konjar (kaj je počel v resnici, ni znano). V novejšem času je blagoslov smiselno razširjen tudi na avtomobile. V spomin na kamenjanje sv. Štefana v Boljuncu pri Trstu kamenjajo otroke, le da vanje ne mečejo kamnov, temveč - pomaranče. Otroci menda nimajo nič proti.

Šentjanževo

Sveti Janez Evangelist, apostol, je bil rojen v 1. stoletju v Betsajdi ob Genezareškem jezeru, umrl pa je okrog leta 101 v turškem Efezu. Je veliki zavetnik številnih poklicev od teologov do tiskarjev.

Pomagal naj bi proti zastrupitvam, opeklinam, bolečinam v nogah in epilepsiji ter varoval pred točo in skrbel za dobro žetev. Kristus naj bi bil med apostoli najljubši, preživel naj bi tudi vse druge apostole. Tudi njega je cerkev za Štefanom postavila v zimski čas, kjer naj bi nadomestil neko boštvo oziroma obred, katerega osrednji del je bil napoj bogovom. Cerkev

je zato uvedla blagoslov vina in ga povezala z ljubeznivo osebnostjo svetega Janeza, ki je seveda tudi zavetnik viničarjev in vinarjev.

Pametiva

Zanimiv in star poganski praznik, ki ima pri nas veliko imen - pametiva, pametva, rodivanje, herodeževo, tepežni dan, tepežnica, šapanje, otepov(i)ca, otepica, šaplja, šapanje itn., je Cerkev v srednji Evropi prekrila s t. i. dnevom nedolžnih otrok, ki sloni na evangelijskem sporočilu. Evangelist (Mt 2,16) namreč poroča, da so se "modri" (Sveti trije kralji) ob vrnitvi v Betlehem ognili ponovnemu srečanju s Herodom. Herod, ki je menil, da so ga modri "prevarali", naj bi se zelo razjezil in dal v Betlehemu in okolici pomoriti vse dvoletne in mlajše dečke. God nedolžnih otrok, latinsko *Innocentes*, so uvedli šele v 11. stoletju, vendar z namenom, da bi prikrili staro pogansko šego. Za kaj gre? V dvanajsteronočju naj bi v viharnih nočeh bajeslovna Pehtra pod nebom vodila hitečo in nepregledno množico otroških duš. Azija in Evropa poznata tega ženskega demona pod različnimi imeni, mi smo ga sprejeli od Nemcev, čeprav smo Slovani imeli že pozabljenega svojega. Pehtra zato včasih imenujejo z umetnim imenom Sredozimka. Precej razširjen izraz pametiva pomeni "spomin na nedolžne otročiče", večina preostalih pa govori o tepežkanju. To poznajo drugi evropski narodi - razen srednjeevropskih - tudi ob drugem času, npr. velikonočnem. Prvotno gre pri tem za magično dejanje. Tepežkalo se je s palico, v kateri naj bi bila življenjska moč rastline; ta naj bi prehajala z dotikom na človeka. Udarci so sprva veljali ženskam, samicam domačih živali in sadnemu drevju. Tepežniki so bili pri nas fantje in pozneje otroci.

Tepežkanje je dandanes znano predvsem po Gasparijevi sliki otrok, ki s šibami tepejo gospodinjo. Nekako po srednjeveškem otroškem škofu, *episcopus puerorum*, ga mnogi povezujejo z »maščevanjem« za po krivici zadane udarce s šibo. Cerkev je dan navezala še na Herodov pomor nedolžnih otrok. Drugi od izvorov praznika je znan po vsej Aziji in Evropi. Sredozimka, imenovana tudi Pehtra ali Pehta (omenili smo jo že pri Miklavžu in sv. Luciji, danes jo poznamo predvsem iz Vandotovega *Kekca*), je med drugim tudi voditeljica otroških duš. Tepežkarji torej po »pokristjanjenju« praznika predstavljajo duše nedolžnih otrok, ki so umrli še preden so bili krščeni - prav tako kot ti, ki jih je pomoril Herod. Kaj pa je pravi izvor in izvorni pomen tepežkanja? Čaranje. Šiba je simbol plodnosti in v starem Rimu so v teh dnevih šibali predvsem dekleta. Tudi pri nas so prvotno tepežkali predvsem dekleta; po Prekmurju so ob tepežkanju vpili »Rodi, rodi!«. Na Primorskem, po Brkinih, se tako kot v rimskih časih med sabo tepežkajo odrasli; palica je čarobni pripomoček in tepežkanje naj bi prineslo srečo (se spomnite, kaj smo rekli ob Miklavžu, ki prinese šibo?). Marsikje predvsem otroci, ki pridejo tepežkat, dobijo v dar kako jabolko ali hruško; če se pojavi kdo starejši, pa mu dajo v roke panj in sekuro ter mu rečejo, naj gre raje delat.

Sveti trije kralji

Šesti januar, dan Svetih treh kraljev, imenujemo pri nas in še kje tretji božič, večer pred njim pa tretji sveti večer. Zato ob mraku kristjani spet pokadijo s kadilom in z blagoslovljeno vodo poškropijo domove. Takrat napišejo s kredo na vrata letnico in prve črke imen kraljev, npr. 20 + G + M + B + 02. Samo poimenovanje dneva pravzaprav ni točno, saj Cerkev ne slavi treh kraljev, ampak Gospodovo razglašenje ali epifanijo (grško "pojavit, prikazati se), ki je bila sprva večji praznik od božiča. V epifaniji so zajeti zlasti trije dogodki, ki so vsak po svoje "razglasili" Kristusovo božanstvo: poklonitev modrih z Vzhoda, Jezusov krst v Jordanu in ženitovanje v Kani. Izraz modri (magoi) namiguje na prebivalce Iranske planote. Medijci v Perziji so se delili v šest rodov, eden pa se je imenoval "magi". Magi so bili perzijski duhovniki, posebno nosilci Zaratustrovih verskih reform. Ukvarjali so se tudi z astronomijo in astrologijo. Nekateri menijo, da so modri prišli iz Babilonije, ker se beseda magos pogosto ponavlja v babilonski književnosti in vedno pomeni vedeževalca in razlagalca sanj. Trije modri ali trije kralji se pri nas imenujejo Miha (Melhior), Gašper in Boltežar.

Podobno kot za božič so pri nas koledovali tudi za svete tri kralje, koledniki pa imajo svoj začetek v srednjeveškem bogoslužju. V Beli krajini, denimo, ne koledujejo, ampak "hodijo popevat" svete tri kralje, ki jim pravijo kraljitarji. Kraljitarške kolednice poznajo tudi na Dolenjskem. Staro izročilo je imelo "trikraljevsko" koledovanje v Ljubljani. Od sholarjev so ga neznano kdaj prevzeli krakovski ribiči. Ti so z zvezdo prepevali in koledovali pred hišami. Nekatere od teh starih šeg se spet obujajo.

Slika 8: Sveti trije kralji

Staremu imenu noči pred svetimi tremi kralji, "svetla noč", ustreza šega, da mora tudi to noč - kakor v vseh svetih nočeh - goreti v hiši luč. Samo v

skrajni Zahodni Sloveniji, v Brdih, gorijo na večer pred praznikom trikraljevski kresovi. Ponekod gore trije, za vsakega kralja eden. Luč, posebno pa kresovi so zanimiv ostanek predkrščanskih obredij, ki so hotela ponuditi ob koncu dvanajsterih noči dušam prednikov ob njihovi vrnitvi v nekdanje domovanje svetlobo in toploto.

Po vsem Slovenskem velja, da pridejo trije kralji povedat človeku, da bo umrl. Človeku tudi oznanijo, ali bo šel v nebesa ali pekel. Enako vlogo so nekoč opravljale poganske žal žene. V Dražgošah pečejo za kralje medene podobnjake, male kruhke v obliki krajčka. Nekoč so dekleta na ta dan svojemu fantu obvezno dajale tak krajček, pa tobak in mehur. Mali kruhek so pekli tudi v ljubljanski okolici.

Tudi za tretji sveti večer veljajo enaki predpisi o kajenju in molitvi kot za prva dva. Še bolj kot po kajenju so trije kralji znani po koledovanju. Koledovanje je starorimska navada; koledovali so na začetku leta (odtod tudi ime - *Kalendae* je začetek meseca, odtod tudi naš »koledar«), z obiskovanjem pa so prinašali srečo. Otroci so se koledovanja hitro navadili in ga razširili na kup praznikov, od sv. Barbare do treh kraljev; koledovanje je bilo namreč priložnost, da dobijo kak priboljšek. Tako Cerkev kot posvetne oblasti so imele s pogostim koledovanjem nemalo težav. Po vaseh se je rado zbralo več skupin kolednikov in kmalu so se le-ti začeli oboroževati s čisto pravimi meči, noži in sekirami, saj je med skupinami prihajalo do preteпов, ki so se končevali tako, da so močnejši šibkejšim pobrali, kar so nabrali. Koledovanje je pogosto prehajalo tudi v prosjačenje; po hišah se nikoli niso otepali beračev, neprijetno pa je bilo, da so le-ti za beračenje izkoristili običaj, ki s tem ne bi smel imeti ničesar skupnega. Podobno kot koledovanje so cerkvene oblasti same zatrle tudi navado nabiranja denarja za sveče, ki so ga potem prepogosto tako zapili v kaki gostilni.

Trikraljevsko koledovanje je postalo glavno koledovanje šele v času protireformacije. Preden se je običaj izpridil, so koledniki uživali spoštovanje. Po Ljubljani, denimo, so na svete tri kralje koledovali krakovski ribiči, ki so hodili okrog z zvezdo in peli pod hišami. Vsaj na Ljubnem so se ljudje kolednikom spoštljivo odkrivali, ko so šli mimo. Še vedno so znani napisi G+M+B nad vrati, pred in za njimi pa letnica. V nekaterih krajih so na tri kralje za tram v hiši ali za kozolec vsako leto zataknil lesen križec. Na ta način so šteli leta: zapisovalcu ljudskih šeg je nek gospodar vedel natančno pokazati, kateri križki so njegovi, kateri njegovega očeta in katere je zatikal še njegov ded.

Tudi sveti trije kralji so imeli posebne moči. Kdor bi se njim v čast postil vsako leto od svojega sedmega leta, bi mu dan pred smrtjo prišli povedat, da bo umrl. Gospodinja pa je ta dan naredila nekaj dobrega za kokoši, če jim je natrgala poprtnika.

Strahopetca, ki se v Prekmurju posti na predvečer praznika, ne bo nikoli več strah. V Poljanah na Gorenjskem so otesali sadno drevje, da bi bilo prihodnje leto bolj rodovitno. Kdor gre na večer pred kralji tako daleč od hiše, da ne sliši več peti petelina, izve vse reči, ki se bodo zgodile v prihodnjem letu. "Voda treh kraljev" se je skoraj povsod pri nas uporabljala zoper splav. Ženske so jo prilivale v čaj. Na Štajerskem so hodila dekleta navsezgodaj bosa po vodo v bližnji potok. Tako so si pripravila ženitovanje

v prihodnjem pustu. V tej vodi so se morali umiti vsi domači.
Splošno znano je tudi, da se "o treh kraljih se dan toliko podaljša, kolikor
petelin zazeva" (ali poskoči). Sonce gre počasi gor, najhujše je mimo.

Stvarno kazalo

A	Miklavž.....
adventu.....
.....	N.....
angel.....	novembra.....
.....
B	P
božičem.....	Prazniki.....
.....
božični.....	T.....
.....	tujec.....
K
koledovanje.....	V.....
.....	voščilo.....
M

Viri